

і педагогіка. 2014. Вип. 27. С. 112-118. Режим доступу до статті: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_2014_27_29

7. Стасевська О. Е. Духовні цінності і соціокультурна ідентичність: проблема взаємообумовленості. Вісник національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія філософія, філософія права, політологія, соціологія. № 3, 2017. С. 113—122.

8. Халюк Л. Усні наративи як фольклорне джерело з історії українського населення Польщі в 1947 році. Міжнародна конференція «Фольклор – стратегічний ресурс нації». Фольклористичні читання, присвячені професору Лідії Дунаєвській. (Тези доповідей). Київ, 2019. С. 122—124.

9. Халюк Л. Усні народні оповідання українців-переселенців Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння: жанрово-тематична специфіка, художні особливості. К., 2013. 216 с.

10. Швейцер А. Культура и этика. Режим доступу: https://royallib.com/read/shveytser_albert/kultura_i_etika.html#0

УДК 811.161.2'38

КАТЕГОРІЯ ЗАПЕРЕЧЕННЯ В ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЗАКОРДОННОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ 60 – 70-ИХ РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Тетяна Демкова,
*викладач кафедри мовної підготовки 1
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*

У статті висвітлено особливості дискурсивної реалізації категорії заперечення в текстах української закордонної публіцистики. Виявлено й схарактеризовано залежність використання мовних засобів заперечення від тематичної специфіки тексту політичної публіцистики.

Ключові слова: публіцистика, публіцистичний текст, енкратична мова, семантика, заперечення, образ.

The article highlights the features of the discursive implementation of the category of negation in the texts of Ukrainian foreign journalism. The dependence of the use of linguistic means of objection on the thematic specificity of the text of political journalism is revealed and characterized.

Keywords: journalism, journalistic text, enkratic language, semantics, negation, image.

Публіцистичні тексти 60-70-их років минулого століття становлять предметну сторінку українського закордонного публіцистичного дискурсу, що потребує повного й всебічного аналізу. В умовах совєцького режиму, тотального переслідування іншодумців, запровадження цензури друкованого слова, відсутності свободи політичного самовираження та поневолення думки актуальні питання національного, суспільно-політичного, економічного та культурного життя «радянської» України знайшли своє висвітлення на сторінках української закордонної публіцистики. Комунікативно-публіцистичний дискурс тогочасних українських закордонних видань, зокрема «Сучасність», «Визвольний шлях», «Український самостійник», «Листи до Приятелів», альманах «Гомін України», військово-політичний журнал «Штурм», формували тексти «материкових дисидентів» та емігрантів, які уважно слідкували за життям «радянської» України й болісно реагували на суспільні процеси, що відбувалися протягом десятиліть національного та соціального поневолення.

Хрущовська «відлига» цілком закономірно виявилася явищем незавершеним, швидкоплинним й болісним для національного життя за своїми після відлигів-

ськими політичними наслідками. Важливі проблеми тогочасного суспільного життя ставали предметом гострої полеміки з радянськими ідеологами та глибокого і, як це сьогодні можна бачити, проникливого осмислення та узагальнення.

Актуальність наукового розроблення заголовної теми зумовлена ще й тим, що пізнавально-комунікативний потенціал текстів закордонної публіцистики означеного періоду має важливу ідеологічну, етнооб'єднальну та соціально-комунікативну цінність для сучасного медіапростору, що розвивається в умовах як гібридної війни України з Росією, так і його глибинно світоглядного, антонімічного поділу за ставленням до національних пріоритетів, цінностей, мови, української культури, державницьких ідей та ідеалів.

Умотивованим є звернення до лінгвістичного аналізу заперечень, оскільки вони становлять прикметну ознаку текстів, у яких оприявнюються ціннісні позиції авторів, що цілком суперечать догмам радянської ідеології, тим паче, що в змістовому плані та «заперечення слугує не лише засобом вираження відсутності зв'язку між кількома компонентами повідомлення, а й виконує пізнавальну, емоційну, психологічно-регулятивну функції» [2, с. 313]. Так само заперечення є важливим складником змістової організації публіцистичних текстів, у яких критично осмислюється діяльність представників національної інтелігенції та політиків.

Релевантним для нас є теоретична інтерпретація заперечення як когнітивної операції, «яку використовують у різних сферах людської діяльності: для осмислення досвіду, реалізації різних актів комунікативної взаємодії (відмови, заборони, спростування, негативної оцінки тощо), психологічного самозахисту чи емоційного впливу на співрозмовника» [2, с. 313].

Якщо закордонний український публіцистичний дискурс, особливо політичний, репрезентує відношення між суб'єктом полеміки, що відстоює національно-демократичні цінності, та персоніфікованою чи деперсоніфікованою ідеологічною машиною радянської держави, виникає специфічна комунікативно-інтенційна реалізація заперечення (утім, персоніфікація чи деперсоніфікація для комунікативного простору радянської публіцистики важливої ролі не відіграє, оскільки публіцисти в цьому просторі поставали як речники загальної думки, ідеологічних штампів, суспільних стереотипів та мисленнєвих кліше). Річ у тім, що в цьому разі комунікативна стратегія публіциста, що формує стилістичний рисунок публіцистичного тексту та особливості використання мовних засобів ведення полеміки, у тому числі й заперечення, детермінується енкратичним характером об'єкта полеміки, у тому числі й мови. Л. Шевченко, аналізуючи специфіку медійного тексту на тлі художнього, зауважила: «Інтелектуальна «гра» і розкіш авторських інтерпретацій, в яких репрезентовано художній Текст, не тотожні медійному Тексту – а ргіоті словесній рефлексії медіацентричного соціуму. Енкратична мова (за Р. Бартом), що виникає та поширюється під захистом влади, за самою суттю є мовою повторів, відтворення тих самих заданих структур, смислів, стереотипів і слів» [7, с. 14]. Відповідно до об'єкта полемічної рефлексії (загальні ідеологічні смисли, ідеї або вербалізовані й оформлені текстуально положення та судження) полемічна інтенція спрямована на когнітивно-оцінну «руйнацію» енкратичних смислів. Причому саме заперечення може виражатися як прямо за допомогою: а) заперечних часток не та ні, б) словотвірними похідними із префіксами, що мають заперечувальне значення; так і непрямо за допомогою: а) різного роду метафор, б) знаків народної культури, в) символів, г) міфологічних образів, що відзначаються розлогим лінгвокультурним інформаційним тлом. Наприклад, в поданому нижче контексті наявні ідеологічні архетипові метафоричні образи *орда*, *варвари*, словотвори *антиєвропейським*, *антиоцидентальнім*, і *антихристиянським*, розгорнуті метафори *натягнути маску «оборонниці віри»*: «В цій характері московської орди, антиєвропейським, антиоцидентальнім, і антихристиянським, і лежить її невикорінений антагонізм до Києва, більше небезпечний, як тих

орд, які давніше кидалися на Україну. Бо ні одна з тих останніх так не нищила святинь православного Києва і цілої України, як орда московська за Боголюбського, і нині, – святинь, що витримали досі навали інших варварів і лишилися цілими протягом тисячі літ. Облудні маски різного сорту месіанства, в яких досі з'являлася Москва на Заході, як «оборонниця» слов'янства, то гноблених націй, то пролетаріату, – вже зідрані, і вона напевно схоче після краху більшовизму знову натягнути маску «оборонниці віри», а тоді, не маючи своїх великих традицій, простягне знову руку до православного Києва» [5, с. 48].

Друга ознака текстової реалізації заперечення в закордонній українській публіцистиці, тісно пов'язана з першою, полягає в аксіологічній значущості заперечення. Загалом такий зв'язок є типовим для заперечення, оскільки «оцінка знаходиться в основі структури заперечних висловлювань. Перш ніж заперечити, мовець реалізує негативну оцінку на основі «картини світу» аксіологічної шкали, своїх почуттів і переживань та використовує відповідні форми висловлювання» [3, с. 125]. Інша річ, що аксіологічні маркери заперечення в публіцистичних текстах стають функційно домінуючими, проакцентованими; вони формують лінгвопрагматичний потенціал публіцистичного тексту, значною мірою зумовлюють особливості його емоційного впливу та інтелектуального переконання. Саме тому заперечення генералізують різні аспекти комунікативної взаємодії, – емоційної, пізнавально-когнітивної, ментальної, як-от у контексті: «*Ніби чорний морок повис було вад звенавидженою московською тюрмою народів, зокрема вад вашою знедоленою Батьківщиною. «Двуглавого» московського царського орла змінив серп і молот пролетарських московських імперіялістів, що успадкували й ще більше вдосконалили хижачькі методи грабіжництва і колоніального визиску. Запанували колгоспна і соціалістично-індустріальна кріпаччина, перманентний «красний» терор НКВД, безбожницька пропаганда, національний гніт та інші «блага» московських пролетарських окупантів» [1, с. 649].*

Причому об'єктом критичного осмислення можуть бути не лише смисли да ідеї, репрезентовані енкратичною мовою, а й сама дійсність – нереалізовані інтенції суспільного розвитку, хиби демократичних сил, слабкість національної інтелігенції тощо і тоді заперечення аксіологічно конституюється в межах численних протиставлень на кшталт гарний – поганий, наявний – відсутній, істинний – фальшивий, справжній – несправжній, моральний – аморальний, правильний – неправильний, бажаний – дійсний, можливий – неможливий: «*Була, отже, та національна стихія, з волею боронити своє, була та іскра, що «на попелищі тліла», її треба було роздмухати в полум'я пожежу, освітити вогнем яскравої великої, своєї Правди, щоб вибухла вона «вогнем великим», та цього не зробила та соціалістична інгелігенція. Вона з'явилася з мертвою душею, з культом чужих божків, зі скастрованою волею, з браком віри в ідею історичної України... Для неї тоді політика – це була штука осягнення «можливою» і числення з «обставинами», тоді як перемогти в ті роки могли – лише ті, що вірили і прагнули «неможливого» і нехтували так званими «обставинами». Отже – не було в тієї інтелігенції гострого протиставлення своєї ідеї національної – чужій ідеї, Києва – Москві. Не було свідомости, що осягнути своє можна було лише мобілізуючи сили нації для боротьби. Не було розуміння, що в тім страшнім змагу з ворожою силою йде не лише про «соціальні досягнення», а про політичні, і – головно – не лише про «свою Правду», а й «свою силу», свою владу. Не було ясно зформульованого ні свого позитива, ні свого негатива» [5, с. 46]. Протиставлення формується шляхом протиставлення двох модальностей. Перша, утверджувальна, стосується суб'єкта дії: була інтелігенція. Друга, заперечувальна, стосується предикативних характеристик суб'єкта: «не було в тієї інтелігенції гострого протиставлення своєї ідеї національної – чужій ідеї, Києва – Москві. Не було свідомости, що осягнути своє можна було лише мобілізуючи сили нації для боротьби. Не було розуміння...».*

Таким чином у текстах типу, що стосуються обґрунтування засад та цінностей національного руху та національної еліти, заперечення виконує функцію утвердження нових реалій, понять та ідей. У цьому зв'язку важливо акцентувати інтертекстуальну специфіку мовних засобів заперечення як способу апелювання до критичного авторитету загальної думки (використання народних фразеологізмів) або видатних особистостей культурної історії України (використання авторських крилатих висловів): *«Нарешті, цей обрахунок вимагатиме нових носіїв нашої ідеї – Київ проти Москви, які не будуть недовірками, не будуть двоєдушні політикани з їх «тверезим розумом», яких легко обдурити; не люди з «гуманним» серцем, не пацифісти, не люди «мирно» настроєної волі, яких легко заламати. Не ті, що «прутьця на чужину шукати братерства братнього», не ті, що приносять мудрість «з чужого поля», що хочуть Україну «повести за віком» брехні і матеріалізму, не «підніжки Москви», які в «дружбі» з нею шукають спасіння, не люди з «овечою натурою», яких жорстоко картав Шевченко і вчив «ненароджених» не йти їх слідами. Це будуть зовсім інші люди»* [5, с. 53].

В аналізованих текстах широко представлені оцінно-заперечувальні інтенції з більш або менш помітним іронічним відтінком, що означаються за допомогою графічних маркерів – лапок й інколи увиразнюються чужими текстами-коментарями: *«Адже Україна далі в неволі, а «реальні» політики в нас ще не перевелися і треба вже тепер докласти всіх зусиль, щоб у майбутньому наша визвольна боротьба не зазнала ударів і з боку наших «реальних» політиків, принцип яких з іронією схарактеризував колись Іван Франко: «Ми дякуємо найяснішому цісареві за те, що ласкаво зробив для нас. Просимо і далі нас своєю ласкою не занедбувати»* [4, с. 950]. Як правило, іронічна негація стосується тих понять й ідей, що легко пізнавані й належать до базових складників радянської політичної лексики та фразеології: «Мирлюбне» штукарство Нікіти Хрущова в міжнародній політиці вповні підтверджує комуністичні засади – «мета виправдує усі засоби». Він бо то «пом'якшує міжнародний клімат», дає «новий вклад у справу зміцнення миру у всьому світі», то так брикне копитом у бік «капіталістичного Заходу», що «мир» зависає на волосинці» [6, с. 614].

Подальший аналіз категорії заперечення як складника мови закордонної української публіцистики має важливе значення для формування цілісних уявлень про концептуальні складники не лише публіцистичних текстів, їх мовні палітри, комунікативні тактики, а й ціннісні пріоритети, ментальність, особливості національності свідомості та пам'яті речників українських ідей свободи та незалежності.

Література

1. Алетіяно-Попівський Є. Ідея чину й люди тридцятого червня / Є. Алетіяно-Попівський // Визвольний шлях. – 1961. – Кн. 7/91 (165). – 649 с.
2. Баган М. П. Категорія заперечення в українській мові: функціонально-семантичні та етнолінгвістичні вияви. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. с. 313.
3. Діброва В. Когнітивна природа заперечення як здатність мислення людини виражати ставлення до дійсності. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія», 2015, № 17, Том 2. С. 125.
4. Десенко О. «Нехай вічна буде слава, що през шаблі маси права» / О. Десенко // Визвольний шлях. – 1962. – Кн. 10 – С. 943-959.
5. Донцов Д. Перед кінцем большевизму (1917 – 1967) / Дмитро Донцов // Гомін України. – 1967. – № 31. – С. 41 – 54.
6. Карбович З. Страх Москви перед волелюбним світом – московський сфінкс / З. Карбович // Визвольний шлях. – 1960. – Кн. 6/78 (152). – С. 605 – 615.
7. Шевченко Л. И. Медийная интертекстуальность в исследовательской парадигмы современной лингвистики: научные интерпретации, оппозиции, перспективы анализа // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика : Зб. наукових праць. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2015. – Вип. 31. С. 14.